

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ ВІТАЛІЯ МИХАЙЛОВИЧА ЗУБАРА (05.02.1950–20.03.2009)

20 березня 2009 р. передчасно пішов з життя від хвороби серця визначний археолог-антикознавець, доктор історичних наук, професор НаУКМА Віталій Михайлович Зубар. Він був успішним і талановитим вченим, активно займався дослідницькою, організаційною і просвітницькою діяльністю, надихаючи колег, ведучи за собою молодь, зацікавлюючи громадськість в Україні та за кордоном. Магістерська програма «Археологія і давня історія України», без перебільшення, втратила одного з її фундаторів та найкращих викладачів, науковця з величезним досвідом і міжнародним визнанням.

Для молоді В. М. Зубар був вимогливим викладачем і керівником археологічної практики в Херсонесі, куди потрапляли найкращі студенти програми. Його університетські курси лекцій потребували не просто засвоєння інформації, а й вміння та готовності обґрунтовувати і захищати свої погляди. Він був суворим, до певної міри навіть авторитарним, не завжди терплячим і толерантним, можна сказати, відмінним від звичного для могилянських бакалаврів типу демократичного професора. Але ті, хто міг обґрунтувати свої міркування, мали його підтримку і повагу. Книги з особистої бібліотеки, методичні поради, участь у перспективних проектах – усе це пропонувалося кожному, хто виявляв бажання і хист до наукової діяльності, незалежно від

періоду і території, що їх збирався вивчати в майбутньому.

Підтримка такого авторитетного вченого для дослідників-початківців багато важила в наукових колах. Віталій Михайлович був провідним науковим співробітником відділу античної археології Інституту археології НАН України, відповідальним секретарем головного українського фахового видання «Археологія», членом редакційних колегій багатьох наукових збірників, членом Вченої ради і спецради із захисту дисертацій Інституту археології, експертом Вищої атестаційної комісії, керівником археологічних розкопок у Криму.

В. М. Зубар активно підтримував зв'язки з науковцями різних країн. На міжнародних конференціях, у наукових проектах він активно контактував із представниками закордонних наукових інституцій. Завдяки дипломатичним здібностям втілював у життя проекти співпраці зі знайомими зарубіжними науковцями, залучав визначних фахівців до вивчення українських пам'яток, вишукував фінансові ресурси для видання наукових збірників, створював можливості для розвитку молодих археологів і, врешті, для фінансування наукових досліджень в Україні.

Один із таких проектів безпосередньо стосувався студентів магістерської програми НаУКМА, які набули міжнародного досвіду,

беручи участь у роботі спільного українсько-американського наукового проекту Інституту класичної археології Техаського університету в м. Остіні (США) і Національного заповідника «Херсонес Таврійський» на чолі з проф. Дж. К. Картером. Завдяки цьому вже 9 років поспіль могилянці мають можливість навчатись новітнім методам археологічних розкопок, реставрації, консервації пам'яток, архівної справи в українських, британських, італійських, американських фахівців міжнародного класу. Віднедавна студенти-археологи НаУКМА можуть взяти участь у розкопках античного міста Метапonto в Італії. За безпосередньої участі Віталія Михайловича видано збірник «Археологія в Києво-Могилянській академії», для МП «Археологія» відремонтовано і оснащено аудиторії, студентам щорічно надаються гранти, на постійну основу поставлено зв'язки НаУКМА з Інститутом класичної археології Техаського університету. Його директор Дж. К. Картер, так само як і учасники інших міжнародних наукових проектів, у яких В. М. Зубар відіграв важливу роль, а саме, Р. Піллінгер, Х. Хайнен, М. Ю. Трейстер, Т. Сарновські та численні російські колеги, висловили своє співчуття з приводу непоправної втрати сучасного античного археолога, видатного вченого.

Народився Віталій Михайлович 1950 року у м. Харкові в родині педагогів. Батьки були викладачами і змалку зацікавлювали його історією. Як не раз згадував В.М. Зубар, його батько, художник-бойчукіст, за архівними матеріалами віднайшов козацьке коріння роду – що дуже вплинуло на формування особистості майбутнього науковця. Він вчився на історичному факультеті Харківського державного університету ім. В. Н. Каразіна, який закінчив з відзнакою 1972 року.

Під час Першої світової війни найкращі речі з колекції Херсонеського музею було перевезено із Севастополя на тимчасове зберігання до бібліотеки Харківського університету. На основі цієї унікальної колекції античних старожитностей у Харкові почала формуватися школа дослідників Херсонеса. Університет відряджав, і досі відряджає, археологічну експедицію, з якої й почалася робота В. М. Зубаря в Херсонесі. Його науковим керівником в університеті, а надалі і при написанні дисертації «Некрополь Херсонеса Таврійського I–IV ст. до н.е.», захищеної 1978 р., був В. І. Кадеєв. Друга половина життя В. М. Зубаря пов'язана з Києвом. 1973 р. він вступив до аспірантури Інституту археології АН України, в якому працював до останніх днів.

У 1975 р. Віталій Михайлович очолив розкопки некрополя в Херсонесі. Після п'ятирічної перерви, пов'язаної з участю у новобудовних експедиціях, у 1981 р. дослідник повернувся до

роботи над своєю темою і до 1988 р. очолював розкопки на західній ділянці некрополя Херсонеса. З цього часу і до кінця життя він виконував функції відповідального секретаря головного видання Інституту археології НАНУ журналу «Археологія». Вочевидь, це мало певний вплив на розширення його наукових інтересів. Щоденна організаційна і редакторська робота зі статтями різноманітної археологічної спрямованості, можливо, когось змусила б відійти від власних досліджень. Однак В. М. Зубарю вона допомогла підвестися над суто археологічними роботами і сягнути рівня історичних узагальнень і реконструкцій.

Утім, не можна сказати, що останніх були позбавлені його попередні праці або що він більше не цікавився розкопками. 1990 р. В. М. Зубар очолює розвідки у Південно-Західному Криму. Матеріали досліджених поховань перших століть нашої ери дали йому змогу вийти на питання соціального, етнічного складу населення Херсонеса, його економіки, релігії тощо. Зокрема, завдяки ще тоді визначеним етапам і особливостям християнізації стародавнього населення півострова, він зарекомендував себе як різносторонній дослідник і до останніх днів був найкращим фахівцем у вивченні ранньохристиянських пам'яток Північного Причорномор'я. Не менш важливий внесок Віталія Михайловича у вивчення історії взаємин Херсонеса з Римською імперією. Цій темі він присвятив немало книжок і статей і, насамперед, докторську дисертацію, захищену 1991 р.

На початку 90-х років XX ст. він стає провідним співробітником Інституту археології НАН України і розширює коло наукових інтересів, активно досліджуючи питання політичного, економічного і соціального розвитку не лише Херсонеса, а й Тіри і античних центрів Боспору, особливо у світлі перебування римських військ на цих територіях. Вивчення провінційно-римських культів, а пізніше також релігійної ситуації Херсонеса загалом було окремим розділом наукової діяльності В. М. Зубаря. Цьому він присвятив численні статті, розділи книжок і науково-популярні видання.

У 1998 році Віталій Михайлович розпочав викладацьку діяльність у Київському національному університеті культури і мистецтв та НаУКМА. Могилянці дослідник присвятив найбільше часу і сил: досконало вивчив українську мову, підтримував її цінності, пропонував кандидатури студентів на роботу в Інституті археології, в музеях і експедиціях, був науковим керівником кандидатських дисертацій кількох аспірантів.

Віталій Михайлович Зубар – автор і співавтор 30 монографій, підручників для школярів і студентів, розділів у презентативних працях Ін-

титуту археології НАНУ «Давня історія України» (1998 р.), «Історія культури давнього населення України» (2001 р.), а також понад 350 статей, опублікованих в українських, російських, польських, болгарських, датських, британських, австрійських та інших виданнях. Фахівцем міжнародного рівня він став завдяки науковим розробкам, які поглиблювали сучасні знання про античні пам'ятки. Його праці спонукали до роздумів, часто й до дискусій, він ніби ставив собі за мету активізувати діяльність дослідників. Критикуючи, ставлячи провокативні запитання, піддаючи сумніву, здавалося б, давно з'ясоване і зрозуміле, він надихав колег і учнів до подальшої роботи, не дозволяв зупинятися на досягнутому. В. М. Зубар послідовно зацікавлював давньою історією і археологією широку громадськість: писав науково-популярні книжки і статті,

виступав у теле- і радіоефірі, брав участь у створенні документальних фільмів, присвячених історії й археології Херсонеса, Нижнього Побужжя і Боспору.

Дивним чином його енергії вистачало на все. Віталій Михайлович ніколи не скаржився на брак часу, хоча обіймав кілька посад одночасно і брав на себе організаційну відповідальність у багатьох проектах. І з цього виру подій, розпочатих справ, планів на майбутнє В. М. Зубар враз зникає. Проживши 59 років, з яких майже 40 присвятив археології, він несподівано для всіх відходить у вічність.

Світла пам'ять Віталію Михайловичу, він ще довго житиме у своїх учнях, в численних наукових працях, залишатиметься прикладом багатогранного дослідника і неординарної особистості для наступних поколінь археологів.

Список наукових монографій та популярних книжок В. М. Зубаря

1. Некрополь Херсонеса Таврического I–IV вв. н. э. – К. : Наукова думка, 1982.
2. Херсонес Таврический и проникновение христианства на Русь. – К. : Наукова думка, 1988. (співавтор Ю. В. Павленко).
3. Западный некрополь Херсонеса (материалы раскопок 1983–1985 гг.). – К. : Препринт, 1989. – Ч. 1. (співавтори А. В. Шевченко, С. О. Липавський).
4. Некрополь Херсонеса Таврического: Материалы и исследования. – К. : Препр., 1989. (співавтори А. В. Шевченко, С. О. Липавський).
5. Западный некрополь Херсонеса Таврического (Раскопки 1982 г.). – К. : Препр., 1990. (співавтори С. М. Ієвлев, В. М. Чепак).
6. Херсонес Таврический в античную эпоху (экономика и социальные отношения) – К. : Наукова думка, 1993.
7. Херсонес Таврический и Римская империя: Очерки военно-политической истории. – К. : Киевская академия евробизнеса, 1994.
8. Античные государства Северного Причерноморья: Краткий исторический очерк. – К. : Институт археологии НАНУ, 1997.
9. Боспорское царство. – Николаев : Возможности Киммерии, 1997. (співавтор А. С. Русяєва).
10. Греки и римляне в Нижнем Поднестровье. – К. : Аквілон-Пресс, 1997. (співавтор Н. О. Сон).
11. Історія стародавнього світу: Підручник для 6-х класів середніх шкіл України. – К. : Либідь, 1997. (співавтори К. П. Бунятян, С. І. Селіська).
12. Херсонес Таврический в античную эпоху. – Николаев : Возможности Киммерии, 1997.
13. Херсонес Таврический. Основные этапы исторического развития в античную эпоху. – К. : Наукова думка, 1997.
14. Боспор Киммерийский: история и культура. – Николаев : Возможности Киммерии, 1998. (співавтор А. С. Русяєва).
15. Проникновение и утверждение христианства в Херсонесе Таврическом. – К. : Институт археологии НАНУ, 1998.
16. Северный Понт и Римская империя (середина I в. до н. э. – первая половина VI в. н. э.). – К. : Институт археологии НАНУ, 1998.
17. Херсонес Таврийский [Україна крізь віки. Античні держави Північного Причорномор'я. – Т. 2.] – К. : Альтернативи, 1998.
18. Античний світ Північного Причорномор'я. Нариси історичного та соціально-економічного розвитку: Навчальний посібник. – К. : Видавництво ім. О. Теліги, 1999. (співавтори С. А. Ліньова, Н. О. Сон).
19. Жизнь и гибель Херсонеса. – Харьков : Майдан, 2000. (співавтори С. Б. Сорочан, Л. В. Марченко).
20. Новые раннехристианские памятники юга Украины. – К. : Институт археологии НАНУ, 2000. (співавтор А. М. Фарбей).
21. От язычества к христианству. Начальный этап проникновения и утверждения христианства на юге Украины (вторая половина III – первая половина VI в.). – К. : Институт археологии НАНУ, 2000. (співавтор А. І. Хворостяний).
22. Херсонес. Карта в серии «Археологические памятники Крыма». – Симферополь, 2000. (співавтори С. Б. Сорочан, Л. В. Марченко).
23. Херсонес-Херсон-Корсунь. Экскурсия через века без экскурсовода. – К. : Стилос, 2003. (співавтори С. Б. Сорочан, Л. В. Марченко).
24. На берегах Боспора Киммерийского. – К. : Стилос, 2004. (співавтор А. С. Русяєва).
25. Таврика и Римская империя: Римские войска и укрепления в Таврике. – К. : Стилос, 2004.
26. Херсонес Таврический в середине I в. до н. э. – VI в. н. э. : Очерки истории и культуры. – Харьков: Майдан, 2004. (співавтори Владимиров А. О., Журавльов Д. В., Крижницький С. Д., Русяєва А. С., Русяєва М. В., Скржинська М. В., Сорочан С. Б., Храпунов Н. І.).
27. Херсонес Таврический и население Таврики в античную эпоху. – К. : Шлях, 2004.
28. Боги и герои античного Херсонеса. – К. : Стилос, 2005.
29. Боспорское царство: История и культура. – Николаев, 2005. (співавтор Русяєва А. С.).
30. У истоков христианства в Юго-Западной Таврике: эпоха и вера. – К. : Стилос, 2005. (співавтор С. Б. Сорочан).
31. Херсонес Таврический в третьей четверти VI – середине I в. до н. э. – К. : Академперіодика, 2005. (співавтори А. В. Буйських, Е. А. Кравченко, М. В. Русяєва).
32. Боспор Киммерийский в античную эпоху: Очерки социально-экономической истории. – Симферополь ; Керчь, 2006 [Боспорские исследования. – Вып. XII] (співавтор В. М. Зінько).
33. Северо-Западное Причерноморье в античную эпоху. Основные тенденции социально-экономического развития [МАИЭТ. – Supplementum]. – Симферополь ; Керчь, 2007. (співавтор Н. О. Сон).
34. Хора Херсонеса Таврического на Гераклейском полуострове: История раскопок и некоторые итоги изучения. – К. : Стилос, 2007.
35. Летопись археологических исследований в Херсонесе-Херсоне и его округе с 1914 г. до начала 60-х гг. XX в. [МАИЭТ. – Supplementum]. – Симферополь ; Керчь, 2009.

Т. М. Шевченко